

พระพุทธศาสนาในประเทศไทย

✦ กำเนิดพระพุทธศาสนา

ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประเภทเทวนิยมและเป็นหนึ่งในสามของศาสนาโลก ศาสนาพุทธเกิดจาก พระปัญญาตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อวันที่ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนวิสาขะหรือเดือน ๖ ณ ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ตำบล อูรูเวลาเสนาานิคม แคว้นมคธ ประเทศอินเดีย ๔๕ ปี ก่อนพุทธศักราช ปัจจุบันสถานที่นี้ เรียกว่า พุทธคยา อยู่ห่างจากเมืองคยาประมาณ ๑๑ กิโลเมตร เมื่อพระองค์ตรัสรู้แล้ว ได้เสด็จไปที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี เพื่อโปรดปัญจวัคคีย์พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนาแก่พวกปัญจวัคคีย์ ชื่อ ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร ผลก็คือทำให้พระอัญญาโณทัญญะได้เป็นพระโสดาบัน แล้วทูลขออุปสมบทในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ จึงเป็นพระสงฆ์องค์แรกในโลก และพระรัตนตรัยจึงเกิดขึ้นในโลกเช่นกันในวันนั้น ต่อมาได้ทรงแสดงธรรมอื่นโปรดพระอีก ๔ องค์ จนเป็นพระโสดาบัน และเมื่อพระปัญจวัคคีย์เป็นพระโสดาบันหมดแล้ว ทรงแสดงธรรมอนัตตลักขณสูตร ผลปรากฏว่า พระปัญจวัคคีย์เป็นพระอรหันต์ทั้งสิ้น

ต่อจากนั้นได้เสด็จไปแสดงธรรมโปรดพระยสะ และพวกอีก ๕๔ ท่านจนเป็นพระอรหันต์หมดจึงมีพระอรหันต์ทั้งสิ้น ในครั้งนั้นรวมทั้งพระองค์ด้วยเป็น ๖๑ พระองค์ พระพุทธเจ้าจึงสั่งสาวกออกประกาศศาสนา โดยมีพระปฐมวาจาในการส่งพระสาวกออกประกาศศาสนาว่า “ดูก่อนพระภิกษุทั้งหลาย เราหลุดพ้นจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ และของมนุษย์ แม้พวกเธอได้หลุดพ้นจากบ่วงทั้งปวงทั้งของทิพย์และของมนุษย์เช่นกัน พวกเธอจงเที่ยวไปเพื่อประโยชน์ และความสุখেแก่มหาชน เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุখেแก่ทายาทและมนุษย์ พวกเธออย่าไปทางเดียวกัน ๒ รูป จงแสดงธรรมให้งามในเบื้องต้น ในท่ามกลาง และในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะให้ครบถ้วนบริบูรณ์ สัตว์ทั้งหลายผู้มีธุลี คือกิเลส ในจักขุเพียงเล็กน้อยมีอยู่ แต่เพราะโทษที่ยังไม่ได้สดับธรรม จึงต้องเสื่อมจากคุณที่พึงจะได้รับ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้รู้ทั่วถึงธรรมมีอยู่ แม้เราก็จักไปยังตำบลอูรูเวลาเสนาานิคม เพื่อแสดงธรรม” (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับหลวง (เล่ม ๔) ๒๕๒๕ ; ๓๒/๓๒) จึงทำให้พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองและแผ่ขยายไปในชมพูทวีปอย่างรวดเร็วชาวชมพูทวีปพากันละทิ้งลัทธิเดิมแล้วหันมานับถือเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา มากขึ้นโดยลำดับ

เมื่อพระพุทธองค์เสด็จปรินิพพานแล้ว ฐานะของพระพุทธศาสนาเดิมไม่แน่นอน เจริญบ้างเสื่อมบ้าง อันเนื่องมาจากเหตุภายใน คือพุทธบริษัทแตกสามัคคี ส่วนเหตุภายนอก คือ ถูกผู้มีอำนาจในศาสนาอื่นเบียดเบียนทั้งในรูปโดยตรง คือใช้กำลังเข้าทำลาย และโดยอ้อม คือ การกลืนศาสนาในรูปแบบต่าง ๆ แต่ในทางพระพุทธศาสนาได้หาทางแก้ไข เช่นมีการจัดทำสังคายนาร้อยกรองพระธรรมวินัย ที่ถูกต้องไว้เป็นหลักฐานสำหรับยึดถือเป็นแบบแผนต่อไป สังคายนายี่ทำในประเทศอินเดียมี ๓ ครั้ง คือ

ครั้งที่ ๑ ได้จัดทำขึ้น เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้วได้ ๓ เดือน โดยมีพระมหากัสสปะเป็นประธาน พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ รูป ซึ่งล้วนเป็นพระอรหันต์ทั้งสิ้น ร่วมจัดทำสังคายนา โดยปรารภเหตุที่สุภัททะวุฑฒบรพชิต จ้วงจาบพระธรรมวินัย การสังคายนาคั้งนี้ทำที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา ภูเขาเวภารบรรพต นครราชคฤห์ แคว้นมคธ โดยมีพระเจ้าอชาตศัตรูทรงเป็นผู้อุปถัมภ์ กรำทำอยู่ ๗ เดือนจึงเสร็จ

ครั้งที่ ๒ ได้จัดทำหลังจากพุทธปรินิพพานแล้ว ๑๐๐ ปี โดยมีพระยศกาทันตบุตร เป็นประธาน พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ๗๐๐ องค์ ปรารภพวกภิกษุวัชชีบุตร ผู้ถือวินัยผิดเป็นเหตุ สังคายนาคั้งนี้การกระทำที่วาลูกา ราม นครไพศาลี โดยมีพระเจ้ากาลาโศกราชทรงเป็นผู้อุปถัมภ์ จัดทำอยู่ ๘ เดือน จึงเสร็จ

ครั้งที่ ๓ ได้จัดทำเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วประมาณ ๒๓๔ หรือ ๒๓๕ ปี โดยมีพระโมคคัลลีบุตรเป็นประธาน พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ ๑,๐๐๐ องค์ เนื่องจากพวกเดียรถีย์มาปลอมบวชเป็นเหตุ สังคายนาคั้งนี้กระทำที่โศการาม นครปาตลีบุตร สังคายนาคั้งนี้มีพระเจ้าโศกมหาราชเป็นผู้อุปถัมภ์ กระทำอยู่ ๙ เดือน จึงเสร็จ

ครั้งที่ ๔ ได้จัดทำเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วประมาณ ๒๓๘ ปี โดยมีพระหินทรเถระเป็นประธาน พร้อมด้วยพระภิกษุ ๖๘,๐๐๐ องค์ เพื่อให้พระพุทธศาสนาเกิดความมั่นคงในประเทศลังกา สังคายนาคั้งนี้การกระทำที่ ภูปาราม เมืองอนูราชบุรี ประเทศลังกา โดยมีพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ทรงเป็นผู้อุปถัมภ์ กระทำอยู่ ๑๐ เดือน จึงเสร็จ

ครั้งที่ ๕ ได้จัดทำเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วประมาณ ๔๔๓ หรือ ๔๕๐ปี โดยมีพระพุทธทศเถระ เป็นประธาน พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ ๑,๐๐๐ องค์ เนื่องจากความเสื่อมถอยกำลังสติปัญญาของมนุษย์ สังคายนาคั้งนี้ทำที่อาโลกเลณสถาน มตเลขนบท ประเทศลังกา โดยมีพระเจ้าวิภูคามินิอภัย ทรงเป็นผู้อุปถัมภ์ จัดทำอยู่ ๑๒ เดือน จึงเสร็จ

ครั้งที่ ๖ ได้กระทำเมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๐ ณ วัดโพธาราม หรือวัดเจ็ดยอด เมืองเชียงใหม่ โดยมีพระธรรมทินเถระเป็นประธาน และพระเจ้าติโลกราชทรงเป็นผู้อุปถัมภ์ จัดทำอยู่ ๑๒ เดือน จึงเสร็จ

ครั้งที่ ๗ ได้กระทำเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๑ ณ วัดศรีสรรเพชญ์ หรือวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์กรุงเทพฯ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงเป็นผู้อุปถัมภ์ โดยทรงอาราธนาพระสงฆ์ ๒๑๘ องค์ และฆราวาสราชบัณฑิต ๓๒ คน ช่วยกันชำระพระไตรปิฎกแล้วให้จารึกลงในแผ่นใบลานปิดทองที่บ เรียกว่า ฉบับทอง ทำอยู่ ๕ เดือน จึงเสร็จ

ครั้งที่ ๘ กระทำเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘ ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ โดยมีสมเด็จพระสังฆราช (วาสน์ ทวาสโน) เป็นประธาน พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์และฆราวาสบัณฑิตเป็นจำนวนมากร่วมกันชำระพระไตรปิฎก สังคยนาครั้งนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ทรงเป็นผู้อุปถัมภ์

การทำสังคยนาทำให้พระคัมภีร์พระไตรปิฎก ยังคงรักษาความหมดจดต้องใส ความถูกต้องไว้ได้ จึงเป็นเหตุให้พระพุทธรูปที่นั่นคง และเจริญเติบโต ทำให้พระพุทธรูปศาสนาแผ่เข้าไปในประเทศต่าง ๆ เช่น ประเทศลังกา พม่า ไทย ลาว เขมร เวียดนาม ธิเบต สิบิม ภูฐาน จีน มองโกเลีย เกาหลี และญี่ปุ่น พระพุทธรูปศาสนาจึงมีอิทธิพลรอบด้านต่อชาวเอเชียจนได้นามว่า ประทีปแห่งทวีปเอเชีย

พระพุทธรูปในประเทศไทย

✦ สมัยก่อนสุโขทัย

ในพุทธศตวรรษที่ ๓ พระเจ้าอโศกมหาราชแห่งราชวงศ์เมารยะ ซึ่งตั้งราชธานีอยู่ที่กรุงปาฏลีบุตร แคว้นมคธในอินเดีย ทรงเลื่อมใสในพระพุทธรูปศาสนาจึงโปรดให้ส่งธรรมทูต อัญเชิญพระพุทธรูปศาสนาจาริกเผยแผ่ไปทั่วทิศานุทิศ ทั้งในอินเดียและประเทศอื่นๆ พระองค์ได้จัดคณะพระธรรมทูตออกเป็น ๘ คณะแล้วส่งไปประกาศพระพุทธรูปศาสนาในดินแดนต่างๆ ดังนี้

สายที่ ๑ มีพระมฆฉันทิกเถระเป็นหัวหน้าคณะ ไปเผยแผ่พระพุทธรูปศาสนา ณ แคว้นกัษมีระ คือ รัฐแคชเมียร์ ประเทศอินเดียปัจจุบัน และแคว้นคันธาระในปัจจุบัน คือ รัฐปัญจาบ ทั้งของประเทศอินเดียและประเทศปากีสถาน

สายที่ ๒ พระมหาเทวเถระ เป็นหัวหน้าคณะ ไปเผยแผ่พระพุทธรูปศาสนาในแคว้นมทิสสมณฑล ปัจจุบัน ได้แก่ รัฐไมเซอญ์และดินแดนอภิลู่มแม่น้ำโคธาวรี ซึ่งอยู่ในตอนใต้ของประเทศอินเดีย

สายที่ ๓ พระรักขิตเถระ เป็นหัวหน้าคณะ ไปเผยแผ่พระพุทธรูปศาสนา ณ วนวาสีประเทศ ในปัจจุบัน ได้แก่ ดินแดนทางตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศอินเดีย

สายที่ ๔ พระธรรมรักขิตเถระ หรือพระโยนกธรรมรักขิตเถระ (ซึ่งเข้าใจว่าเป็นชาวต่างชาติชาวกรีกที่ได้เข้าบวชในพระพุทธรูปศาสนา) เป็นหัวหน้าคณะไปเผยแผ่พระพุทธรูปศาสนา ณ อปรินตกชนบท ปัจจุบันสันนิษฐานว่า เป็นดินแดนแถบชายทะเลเหนือเมืองบอมเบย์หรือมุมไบในปัจจุบัน

สายที่ ๕ พระมหาธรรมรักขิตเถระ เป็นหัวหน้าคณะ ไปเผยแผ่พระพุทธรูปศาสนา ณ แคว้นมหาราษฏร์ ปัจจุบัน ได้แก่ รัฐมหาราษฏร์ของประเทศอินเดีย

สายที่ ๖ พระมหารักขิตเถระ เป็นหัวหน้าคณะ ไปเผยแผ่พระพุทธรูปศาสนาในเอเชียกลาง ปัจจุบัน ได้แก่ ดินแดนที่เป็นประเทศอิหร่านและตุรกี

สายที่ ๗ พระมฆฉิมเถระ พร้อมด้วยคณะ คือ พระกัสสปโคตรเถระ พระมุลกเทวเถระ พระทุนทภิสสระเถระ และพระเทวเถระ ไปเผยแผ่พระพุทธรูปศาสนา ณ ดินแดนแอถบภูเขาคิมาลัย สันนิษฐานว่า เป็นประเทศเนปาล

สายที่ ๘ พระโสมนเถระ และพระอุตตรเถระ เป็นหัวหน้าคณะ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ ดินแดนสุวรรณภูมิ ซึ่งปัจจุบัน คือ ประเทศในคาบสมุทรอินโดจีน เช่น ไทย พม่า ลาว เขมร เป็นต้น

สายที่ ๙ พระมหินทเถระ (โอรสพระเจ้าอโศกมหาราช) พร้อมด้วยคณะ คือ พระอรวิญญูเถระ พระอุทริกเถระ พระสัมพลเถระ และพระหัททสารเถระ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ ลังกาทวีป ในรัชสมัยของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ กษัตริย์แห่งลังกาทวีป ปัจจุบัน คือ ประเทศศรีลังกา

ชาวสุวรรณภูมิไม่รังเกียจพระพุทธศาสนาที่ชาวอินเดียนำมาเผยแผ่ ส่วนสุวรรณภูมินี้มีศูนย์กลางที่สำคัญอยู่ที่จังหวัดนครปฐมซึ่งมีพวกมอญและละว้าเป็นคนพื้นเมือง เนื่องจากบริเวณจังหวัด ดังกล่าวปรากฏซากโบราณสถานมากมายล้วนแต่ใหญ่โต สร้างตามคติเก่า เช่น พระสถูปพระปฐมเจดีย์องค์เดิมซึ่งอยู่ภายในพระสถูปใหญ่ที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน ตามรูปเดิมสร้างเป็นทรงโอคว่ำอย่างพระสถูปสัจฉิในอินเดีย นอกจากนี้ยังพบธรรมจักรศิลากบกวาง พระแท่นต่าง ๆ และรอยพระบาท เป็นหลักฐานว่า พระพุทธศาสนาได้มาตั้งมั่นลง ณ ภาคกลางแห่งประเทศไทย แล้วเจริญงอกงามพัฒนาตลอดมาและได้พัฒนารุ่งเรืองแพร่หลายทั่วไปในแหลมอินโดจีน ยกเว้นดินแดนทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของคาบสมุทรนี้ซึ่งเป็นดินแดนเวียดนามตอนเหนือ

ในราวพุทธศตวรรษที่ ๖ ทางประเทศอินเดีย พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานได้เจริญขึ้น พุทธมามกะชาวอินเดียได้นำลัทธิมหายานออกมาสั่งสอนแพร่หลายในคาบสมุทรแห่งนี้ โดยเดินทางมาทางบกผ่านแคว้นเบงกอล เข้ามาทางพม่าตอนเหนือก็มี เดินทางมาทางทะเลขึ้นที่แหลมมลายู สุมาตรา และแล่นเรืออ้อมอ่าวเข้ามาทางประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน ในระหว่างนั้นได้เกิดมีอาณาจักรฟูนันคือบริเวณดินแดนกัมพูชาในปัจจุบัน และเลยเข้ามาในประเทศไทยตอนกลางและถึงภาคอีสานด้วย ปรากฏว่าประชาชนชาวฟูนันนับถือ พระพุทธศาสนาทั้งฝ่ายเถรวาทและมหายาน จนถึงกับมีสมณทูตชาวฟูนันเดินทางไปแปลพระคัมภีร์ในประเทศจีน ถึงศตวรรษที่ ๑๑ อาณาจักรฟูนันก็เสื่อมโทรมไป ด้วยถูกอาณาจักรเจนละซึ่งเคยเป็นเมืองขึ้นฟูนันมาก่อนแย่งอำนาจ พวกเจนละนับถือศาสนาพราหมณ์ ฉะนั้นพระพุทธศาสนาจึงชะงักความเจริญระยะหนึ่ง

✦ สมัยทวารวดี

ในยุคพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ขณะที่อิทธิพลของฟูนันสั่นคลอนก็ปรากฏว่าพวกมอญในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาถือโอกาสประกาศอิสรภาพตั้งเป็นอาณาจักรทวารวดี แล้วเจริญรุ่งเรืองอย่างรวดเร็วทั้งในด้านศิลปะและการพระศาสนา โดยรักษาจารีตของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ซึ่งรับมาแต่ครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชไว้อย่างเคร่งครัด ศูนย์กลางของทวารวดีก็คงอยู่ที่นครปฐมนั่นเอง ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ปรากฏว่าอำนาจของทวารวดีได้ขยายเหนืงขึ้นไปจนถึงลพบุรี และได้แผ่ขึ้นไปจนถึงภาคเหนือของประเทศไทยเป็นเหตุหนึ่งที่พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทจากทวารวดีได้ไปตั้งมั่นทางภาคเหนือ ตกราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ อาณาจักรเจนละได้เปลี่ยนเป็นประเทศเขมรโบราณ อิทธิพลของเขมรโบราณได้แผ่ครอบงำแทนที่อาณาจักรทวารวดี

✦ สมัยศรีวิชัย

ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ในสมัยที่อาณาจักรทวารวดีกำลังรุ่งเรืองอยู่นั้นปรากฏว่าทางภาคใต้ของประเทศไทยได้เกิดอาณาจักรศรีวิชัยขึ้นที่แหลมมลายู มีอาณาเขตทางเหนือติดกับอาณาจักรทวารวดี เดิมพลเมืองในอาณาจักรศรีวิชัยนับถือพระพุทธศาสนาฝ่ายสาวกยาน ต่อมาราชวงศ์ปาละแห่งมคธอินเดียตอนใต้มีอำนาจขึ้น กษัตริย์ราชวงศ์นี้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาลัทธิมหายานโดยเฉพาะคือ นิกายมนตรยาน ราชวงศ์ไศเลนทระแห่งอาณาจักรศรีวิชัยซึ่ง ฌบัตันได้แผ่อำนาจราชศักดิ์ครอบงำทั่วคาบสมุทระทะเลใต้และแหลมมลายูแล้วได้มีสัมพันธไมตรีกับราชสำนักปาละ จึงพลอยได้รับลัทธิมหายานนิกายมนตรยานเข้ามานับถือด้วย ลัทธิมหายานได้เป็นศาสนาประจำของจักรวรรดิศรีวิชัยซึ่งเป็นจักรวรรดิมลายูตลอดระยะเวลาแห่ง พ.ศ.๑๒๐๐ - ๑๗๐๐ ปีเศษ

ทางตอนเหนือของมลายูในขณะนี้คือ นครศรีธรรมราช ซึ่งมีชื่อเรียกในยุคพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ว่า เมืองตามพรลิงค์ เป็นประเทศราชของจักรวรรดิศรีวิชัย นอกจากนี้อาณาจักรศรีวิชัย ยังเป็นศูนย์กลางแห่งการศึกษาพระปริยัติธรรมที่โด่งดัง จนถึงสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ตามเรื่องราวที่ปรากฏในตำนานว่า อิทธิพลศรีวิชัยได้ขยายรูกขึ้นมาถึงประเทศกัมพูชาและบรรดาประเทศราชของเขมรในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ๒ คราว เมื่อกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๓ คราวหนึ่ง และเมื่อกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๕ อีกคราวหนึ่ง พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ปรากฏว่าน่าจะมิเชื่อสายสืบมาจากพวกศรีวิชัย ดังนั้น ประเทศกัมพูชาและประเทศไทยจึงได้รับนับถือลัทธิมหายานตามแบบอย่างศรีวิชัยอีกตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๓ เป็นต้นมา พระสงฆ์ฝ่ายมหายานได้สร้างเจดีย์ใหญ่ไว้ ๒ แห่ง คือ พระธาตุเมืองไชยา กับพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นปูชนียสถานสำคัญของภาคใต้จนทุกวันนี้

❖ สมัยลพบุรี

ในยุคที่จักรวรรดิเขมรมีอำนาจครอบงำประเทศไทย เราเรียกว่า ยุคลพบุรี มีระยะเวลาราว พ.ศ.๑๕๐๐ - ๑๘๐๐ ปี กษัตริย์เขมรบางพระองค์ก็เป็นพุทธมามกะ บางพระองค์ก็เป็นพราหมณ์มามกะ แต่พระพุทธศาสนาซึ่งแพร่หลายอยู่ในสมัยลพบุรีนี้ ปรากฏว่า มีทั้งลัทธิฝ่ายเถรวาทและลัทธิฝ่ายมหายาน แต่ลัทธิมหายานนิกายมนตรยานได้เจริญงอกงามขึ้นอย่างรวดเร็ว ทั้งในประเทศกัมพูชาเองและในประเทศไทย ตั้งแต่ตอนกลางและอีสานบางส่วนลงไป สถานที่สำคัญเกี่ยวกับลัทธิมหายานนิกายมนตรยาน เช่น ปราสาทหินพิมาย และพระปรางค์สามยอดที่ลพบุรี เป็นต้น

ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ชาวไทยได้ตั้งอาณาจักรเป็นปึกแผ่นขึ้นในลานนาภาคเหนือและพายัพของประเทศไทย ปัจจุบันนี้ พระพุทธศาสนาที่ชาวไทยในขณะนั้นนับถือเรียกได้ว่า นับถือรวม ๆ กันไปทั้งเถรวาทแบบมอญกับลัทธิมหายานแบบเขมร แต่อิทธิพลของลัทธิเถรวาทมีสูงกว่าลัทธิมหายานมาก

❖ สมัยล้านนา

สมัยล้านนามีนครเชียงใหม่เป็นศูนย์กลาง สมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ.๑๙๗๕-๒๐๒๐) ถือว่าเจริญที่สุด นับเป็นยุคทองแห่งพระพุทธศาสนา ผลงานด้านศาสนา ได้แก่

ก. เมื่อ พ.ศ. ๑๙๘๕ ทรงบำเพ็ญกุศลบวชพระชาวเชียงใหม่จำนวน ๕๐๐ รูป ริมฝั่งแม่น้ำพิงค์

ข. ทรงสร้างสถูปบรรจุพระอัฐิของพระบิดา ณ วัดป่าแดง สร้างอารามต่าง ๆ

ค. ทรงให้ทำสังคายนา คือประชุมตรวจชำระพระไตรปิฎกให้ถูกต้อง การทำสังคายนาฝ่ายหินยานนี้ เคยทำในอินเดีย ๓ ครั้ง ในลังกา ๔ ครั้ง ที่ล้านนาถือเป็นครั้งที่ ๘

จ. สร้างโลหะปราสาทและรัตนมาลีเจดีย์

ง. วรณคดี คณะสงฆ์ล้านนาแตกฉานในพระไตรปิฎกมาก คัมภีร์ที่แต่งในครั้งนั้นบางเรื่องยังใช้เป็น หลักสูตรของพระสงฆ์ในปัจจุบัน และยังมีบทสวดชนิดต่าง ๆ อีกหลายบท เช่น บทสวด “พาหุง” เป็นต้น

❖ สมัยสุโขทัย

พระพุทธศาสนาที่ชาวไทยนับถือมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็น พระพุทธศาสนาฝ่ายหินยานลัทธิลังกาวงศ์ ที่ กรุงสุโขทัยได้รับมาจากประเทศลังกาผ่านนครศรีธรรมราช เหตุการณ์ตอนที่พระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์แพร่ เข้าสู่สุโขทัยมีรายละเอียดพอสรุปได้ดังต่อไปนี้

หนึ่งศตวรรษก่อนการสถาปนาอาณาจักรสุโขทัยพระเจ้า ปรักกมพาทูเสด็จขึ้นครองราชย์ในประเทศ ลังกาใน พ.ศ. ๑๖๙๖ ทรงฟื้นฟูทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ด้วยการทำสังคายนา พระธรรมวินัยครั้งที่ ๗ พระพุทธศาสนาจึงเจริญรุ่งเรืองในประเทศลังกาทั้งในด้านการศึกษาและปฏิบัติธรรม กิตติศัพท์ได้เลื่องลือไปถึง ประเทศพม่า พระสงฆ์จากพุกามและมอญได้เดินทางไปศึกษาพระธรรมวินัยและบวชแปลงใหม่ในคณะสงฆ์ลังกา จากนั้นพระสงฆ์ผู้ออกบวชแปลงใหม่ได้พาพระสงฆ์ลังกากลับเมืองพุกามและเมืองมอญ ตั้งคณะลังกาวงศ์ขึ้นจน ได้รับความเลื่อมใสศรัทธาของประชาชนในเมืองทั้งสอง ต่อมาพระสงฆ์ชาวลังกาชื่อ ราหุล ได้จาริก จากเมือง พุกามมาตั้งคณะลังกาวงศ์ขึ้นที่เมืองนครศรีธรรมราช และประสบความสำเร็จในการสร้างศรัทธาให้กับประชาชน จนพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์เจริญรุ่งเรืองที่เมืองนครศรีธรรมราช

พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ทรงเคารพนับถือนิกายหินยานมากกว่านิกายอื่น ทั้งนี้อาจจะเป็นเหตุผลทาง การเมืองก็ได้ เพราะว่าการกลุ่มคนไทยนับถือหินยาน ส่วนพวกขอมเดิมนับถือศาสนาพราหมณ์และพุทธมหายาน เมื่อก้าวจัดอำนาจขอมออกไป ก็ไม่ต้องการสนับสนุนลัทธินิกายของเขาด้วย แต่ถึงอย่างนั้นก็ตาม กลิ่นไอของ พราหมณ์กับมหายานยังคงติดแน่นกับชาวสุโขทัยมิได้เสื่อมสิ้นไปเสียทีเดียว จะเห็นได้ว่าพระนามของกษัตริย์ สถานที่ยังเป็นแบบพราหมณ์และแบบของพุทธฝ่ายมหายานอยู่

ครั้นต่อมาถึงสมัยพ่อขุนรามคำแหง มหายานซึ่งรุ่งเรืองอยู่ทางใต้ คืออาณาจักรศรีวิชัยและที่รุ่งเรืองอยู่ ทางตะวันออก คือ ในประเทศเขมรได้ค่อยๆ เสื่อมลง ประกอบเวลานั้นพระองค์ทรงทราบกิตติศัพท์ว่าพระสงฆ์ ที่ได้ไปร่ำเรียนจากลังกา มาอยู่ที่นครศรีธรรมราชนั้น ปฏิบัติธรรมวินัยกันเคร่งครัด จึงได้โปรดอาราธนาพระสงฆ์ เหล่านั้น ขึ้นไปตั้งลังกาวงศ์และเผยแผ่ที่กรุงสุโขทัย

จากการที่คณะสงฆ์ลังกาวงศ์ได้มาร่วมเผยแผ่กิจการด้านศาสนาในกรุงสุโขทัยครั้งนี้ ได้ก่อให้เกิดความ เปลี่ยนแปลงก้าวหน้าในด้านต่างๆ เช่น

ก. ด้านการศึกษา พระไตรปิฎกของกรุงสุโขทัยครั้งแรกได้มาจากมอญสมัยทวารวดียังขาดความ สมบูรณ์ เมื่อถึงสมัยลังกาวงศ์นี้ พระไตรปิฎกคงจะสมบูรณ์ เพราะได้จากลังกามาเพิ่ม ฉะนั้นการศึกษาของสงฆ์ จึงเป็นแบบลังกา คัมภีร์ต่างๆ คงจะ

เป็นอักษรสิงหล คงจะต้องถ่ายถอดอักษรสิงหลเป็นอักษรขอม

ข. ด้านศิลปะ การสร้างปูชนียสถานแต่ก่อนมามากสร้างตามแบบมหายานเป็นรูปปราสาท เช่น ปราสาท วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ สุวรรณโลก ปราสาทสามยอด วัดศรีสวาย และปราสาทวัดพระพายหลวง สุโขทัย เป็นต้น พ่อขุนรามคำแหงได้ให้เปลี่ยนเป็นแบบเจดีย์ทั้งสิ้น เช่น พระมหาธาตุ วัดช้างล้อม วัดเจดีย์เจ็ดแถว เป็นต้น

การสร้างพระพุทธรูปของไทยครั้งเก่าไม่เคยมีเปลวรัศมีสูง ต่อมาพ่อขุนได้พระพุทธรูปสี่หิ้งจากลังกา แนวทางสร้างพระพุทธรูปได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นแบบลังกา ดังนั้นพระพุทธรูปสุโขทัยเป็นทรงที่สวยงามที่สุด มีลักษณะอ่อนไหวเหมือนมีชีวิตชีวาจริงๆ จนได้รับการยกย่องว่าเป็นยุคทองแห่งศิลปพุทธศาสนา พระมหาธรรมราชาลิไท ได้ทรงสร้างปูชนียสถานและปูชนียวัตถุไว้มากมาย เช่น พระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ พระเจดีย์ต้นโพธิ์ และรอยพระพุทธรูป วัดพระศรีมหาธาตุ พิษณุโลก เป็นต้น

ค. กำเนิดวรรณคดีพระพุทธศาสนา ในรัชสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไท มีผู้นำคัมภีร์ทางศาสนาจากลังกามาที่สุโขทัย ได้แปลเป็นภาษาไทยบ้าง แต่งอธิบายบ้าง แต่น่าเสียดายคัมภีร์เหล่านี้สูญหายหมด คงเหลือให้เราได้ศึกษาเพียงเรื่องเดียว คือ เถภูมิกถ หรือ ไตรภูมิพระร่วง ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ของพระองค์เอง

ง. ด้านประเพณีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ชาวกรุงสุโขทัยมีศรัทธาแรงกล้าในพระพุทธศาสนา ชีวิตประจำวันผูกพันอยู่กับศาสนา ข้อความในจารึกในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ด้านที่ ๒ ตอนหนึ่งว่า “...คนในเมืองสุโขทัยนี้มักทานมักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองสุโขทัย ทั้งชาวแม่ ชาวเจ้า ท่วยปั่วท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุนทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้หญิงผู้ชาย ฟุ้งท่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน เมื่อออกพรรษากرانกฐินเดือนหนึ่งจึงแล้ว เมื่อกรานกฐินมรพนมเบ็ญ พนมหมาก มีพนมดอกไม้ มีหมอนนั่งหมอนนอน บริวารกฐิน โอยทานแลภูบล้าน ไป สวดญัตติกฐินถึงอรัญญิกพูน...”

จากข้อความในจารึกเราทราบว่า คนในกรุงสุโขทัยให้ทาน และรักษาศีลเป็นอย่างดี เวลาพรรษาก็รักษาศีลตลอดพรรษา เมื่อออกพรรษามีประเพณีการทอดกฐิน จัดเบ็ญ เครื่องประดับ หมาก พลุ ดอกไม้ หมอน และสิ่งของอย่างอื่นถวายพระ อันแสดงการเอาใจใส่พระศาสนาเป็นอย่างดี

❖ สมัยอยุธยา

ในสมัยอยุธยาตอนต้น พระพุทธศาสนารุ่งเรืองในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโดยมีผลงานด้านศาสนาดังนี้

ก. ถวายวังให้เป็นวัด ทรงอุทิศพระราชวังเดิม สร้างเป็นวัด เดิมคงจะเรียกว่า “พุทธาวาส” คือ ไม่มีพระสงฆ์ เป็นวัดที่อยู่ในกำแพงวังเช่นเดียวกับวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วย้ายวังขึ้นไปตั้งทางทิศเหนือ ริมแม่น้ำลพบุรี ต่อมาเรียกวัดนี้ว่า “วัดพระศรีสรรเพชญ์”

ข. ทรงหล่อรูปพระอิศวร ๕๐๐ ชาติ ในปี ๒๐๐๓ มีการละเล่นมหรสพฉลองพระ และพระราชทานสิ่งของแก่พระสงฆ์ พราหมณ์จารย์ และพสกนิกรทั้งหลาย เป็นการโอยทานครั้งใหญ่

ค. เสด็จออกผนวช เมื่อพระองค์ได้สร้างวัดเสร็จจุฬามณีเสร็จในปี พ.ศ. ๒๐๐๘ ได้ทรงออกผนวช ในการบวชครั้งนี้มีข้าราชการและพระบรมวงศานุวงศ์ออกบวชตามด้วยเป็นจำนวนมากถึง ๒,๓๘๘ รูป เป็นการบวชครั้งยิ่งใหญ่ในประเทศสยาม ในการนี้ทรงสนับสนุนให้เจ้านายและราษฎรเป็นภิกษุสามเณรด้วย

ง. วรรณคดีศาสนา เมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๕ โปรดให้ประชุมสงฆ์และนักปราชญ์ช่วยกันแต่ง มหาชาติคำหลวง เพื่อสวดให้อุบาสกอุบาสิกาฟัง ซึ่งถือว่ามหาชาติคำหลวงเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาเล่มแรกของสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีหลังจากรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแล้ว พระพุทธศาสนาไม่มีจุดเด่นมากนัก เพียงแต่ทรงตัวอยู่ได้ตลอดทุกรัชกาล

✦ สมัยกรุงธนบุรี

หลังจากที่กรุงศรีอยุธยาแตกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ แล้ว สภาพของพระพุทธศาสนาขบเซาหลงตามสภาพของบ้านเมือง พระสงฆ์ระส่ำระสาย เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินกอบกู้เอกราชและทรงครองราชแล้ว ทรงเอาพระทัยใส่ในเรื่องศาสนา การทำนุบำรุงสิ่งสมณชลาอยู่ในระยะเวลาอันสั้น เพียง ๑๕ ปี เท่านั้น แม้กระนั้นก็ตามในสมัยนี้มีผลงานด้านพระพุทธศาสนาที่แตกต่างไปจากครั้งกรุงศรีอยุธยาอยู่บ้าง จึงพอสรุปได้ดังนี้

๑. จัดตั้งสมณชลา ทรงให้ประชุมพระเถระทั้งหลายเท่าที่มีอยู่ในราชอาณาจักรณ วัดบางหว้าใหญ่ (วัดระฆังโฆสิตาราม) เลือกตั้งพระเถระผู้ทรงคุณธรรมที่มีอายุพรรษาขึ้นไปเป็นสมเด็จพระสังฆราช และตั้งพระเถระนุเถระเหล่านั้นเป็นพระราชาคณะฐานานุกรมใหญ่น้อยตามลำดับ ทรงขอร้องให้พระภิกษุทั้งปวงอยู่ในพระธรรมวินัย อย่าให้พระศาสนาหม่อมอง หากขัดข้องประสงค์สิ่งใด พระองค์จะทรงอนุเคราะห์ มีพระราชดำรัสตอนหนึ่งว่า

“ถ้าพระผู้เป็นเจ้าทั้งปวงมีศีลบริบูรณ์ในพระพุทธศาสนาแล้ว แม้จะปรารถนามั่งสระรุธิระ (เลือด) ของโยม โยมอาจจะเชือดเนื้อแลโลหิตออกมาบำเพ็ญทานได้”

๒. ทรงบูรณะพระอารามต่างๆ โปรดให้สร้างพระอุโบสถ วิหาร เสนาสนะ นัระริอารามทั้งหลาย ประมาณจำนวนมากกว่า ๒๐๐ หลัง

๓. บำรุงการเล่าเรียนพระไตรปิฎก โปรดให้สังฆการีธรรมการทำบัญชีพระสงฆ์ หากพระสงฆ์รูปใดบอกเรียนพระไตรปิฎกได้มาก จะทรงถวายไตรจีวรเนื้อละเอียด และพระราชทานจตุปัจจัยแก่พระภิกษุสามเณรตามที่เล่าเรียนได้มากและน้อย

๔. รวบรวมพระไตรปิฎก โปรดสืบหาดันฉบับพระไตรปิฎกตามหัวเมืองต่างๆ ยังคงเหลืออยู่นำมาคัดลอกไว้เพื่อสร้างพระไตรปิฎกฉบับหลวงขึ้น

๕. ขำระพระอลัชชี เมื่อครั้งไปปราบเจ้าพระฝางที่อุตรดิตถ์นั้น ทรงเห็นว่าพระสงฆ์ประพฤตินอกธรรมวินัย จึงประกาศให้บรรดาพระสงฆ์หัวเมืองฝ้ายเหนือมาสารภาพผิดแล้วจะให้สึกออกมารับราชการถ้าไม่ยอมรับจะต้องพิสูจน์ความบริสุทธิ์กัน

สมเด็จพระเจ้าตากสิน ทรงสนพระทัยในพระพุทธศาสนาเป็นที่ยิ่ง ได้รับส่วนสนทนาปัญหาธรรมกับพระเถระเป็นประจำ

สมัยรัตนโกสินทร์

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔)

พระพุทธศาสนาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เจริญรุ่งเรืองไม่แพ้ยุคใดที่แล้มาแล้ว ทั้งนี้ต้องยอมรับว่า พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์เป็นหลักชัยในการเสริมส่งปรับปรุงทุกๆ ด้าน

✦ สมัยรัชกาลที่ ๑ (พ.ศ. ๒๓๒๕ – ๒๓๕๒)

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ได้ทรงบำรุงพระพุทธศาสนาหลายๆ ด้าน ดังนี้

๑. การสร้างพระอาราม ทรงสร้างวัดหลายแห่ง ที่สำคัญได้แก่ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดสุทัศน์ เป็นต้น และได้ทรงปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมพระอารามอีกมากกว่า ๑๐ วัด แต่ที่สำคัญที่สุด คือ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และโปรดให้เจ้านาย ขุนนาง ข้าราชการก็พากันสร้างวัด โดยเสด็จพระราชกุศล กันมากเช่น สมเด็จพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ทรงสร้างวัดมหาธาตุฯ เป็นต้น

๒. ทรงแก้ไขความวิปริตในสังฆมณฑล หลายประการ เช่น เปลี่ยนนามพระราชาคณะที่พ้องกับพระนามพระพุทธเจ้าเป็นนามอื่น ตั้งสมเด็จพระสังฆราช ตั้งพระราชาคณะ และตั้งพระราชาคณะฝ่ายรามัญที่ว่างอยู่

๓. การรวบรวมพระพุทธรูปโบราณ ได้อัญเชิญพระพุทธรูปสำริดใหญ่น้อยตามวัดร้างในหัวเมืองฝ่ายเหนือลงมาพระนคร จำนวน ๑,๒๔๘ พระองค์ โปรดให้ปฏิสังขรณ์แล้วนำไปประดิษฐานตามวัดต่างๆ

๔. ทรงชำระพระไตรปิฎก โดยจัดหาพระผู้รู้บาลีได้ ๒๑๘ รูป ราชบัณฑิต ๓๒ คน เป็นกรรมการชำระ เริ่มเมื่อปลายปี พ.ศ. ๒๓๓๑ คณะกรรมการชำระอยู่ ๕ เดือนจึงเสร็จ และโปรดให้คัดจำลองสร้างเป็นฉบับหลวงขึ้น เรียกว่า “ฉบับทองใหญ่” เพราะปิดทองทั้งหมดรวม ๓๕๔ คัมภีร์ และยังมีอีก ๒ ฉบับ คือ ฉบับรองทรงรวม ๓๐๕ และฉบับทองชมพูมีเพียง ๓๕ คัมภีร์

✦ สมัยรัชกาลที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๕๒-๒๓๖๗)

รัชกาลที่ ๒ ได้ทรงบำรุงพระพุทธศาสนา ดังนี้

๑. การสร้างพระไตรปิฎก โปรดให้สร้างพระไตรปิฎกฉบับใหม่ขึ้นมา เรียกว่า ฉบับรดน้ำแดง และทรงให้บูรณะมหาชาติคำหลวง ที่แต่งครั้งรัชกาลพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งขาดหายไปและชำรุดไปบ้าง

๒. การปริยัติศึกษา เดิมการเรียนการสอนได้กำหนดไว้เพียง ๓ ชั้น คือ

บาเรียนตรี เรียนพระสูตร

บาเรียนโท เรียนพระสูตร พระวินัย พระอภิธรรม

บาเรียนเอก เรียนพระสูตร พระวินัย พระอภิธรรม

รัชกาลที่ ๒ ได้ทรงเปลี่ยนให้เป็น ๙ ประโยค กำหนดหลักสูตรให้ยากขึ้นตามลำดับ ตั้งสอบได้ ๓ ประโยคก่อน จึงจะได้เป็นเปรียญ (พระมหา) เมื่อสอบได้ ๔ ประโยค เรียกว่า เปรียญ ๔ ประโยค ต่อไปจนสอบได้ประโยค ๙ เรียกว่า เปรียญ ๙ ประโยค

๓. ประเพณีวิสาขบูชา พิธีนี้ได้มีมาแล้วตั้งแต่สมัยสุโขทัย ทรงกำหนดงาน ๓ วัน ตลอด ๓ วัน

พระองค์ทรงรักษาศีลอุโบสถ ปรนนิบัติสงฆ์ ปล่อยสัตว์ ห้ามผู้ใดเสพสุรา ฆ่าสัตว์ ได้ถวายพระทีป ตั้งโคมแขวน เครื่องสักการบูชาดอกไม้เพลิงเวียนเทียน มีพระธรรมเทศนาตามพระอารามหลวง ถวายไทยทานครบ ๓ วัน เป็นต้น

๔. สังคายนาสวดมนตร์ เนื่องจากเกิดอหิวาตกโรคระบาด ผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมาก จึงโปรดให้แปลพระปริตร ออกเป็นภาษาไทย และโปรดให้เจ้านายและข้าราชการฝ่ายในฝึกหัดสวดพระปริตรที่หอพระและพระที่นั่งไพศาลทักษิณทุกวัน

✦ สมัยรัชกาลที่ ๓

พระราชกรณียกิจที่พระองค์ทรงกระทำเพื่อเสริมสร้างพระพุทธศาสนา สรุไปได้ ดังนี้

๑. การสร้างพระพุทธรูป ทรงสร้างพระพุทธรูปเป็นจำนวนมาก ที่พิเศษ มี ๒ องค์ คือ พระพุทธไตรรัตนนายก (หลวงพ่อดำ) อยู่ในวิหารวัดกัลยาณมิตร และพระพุทธไสยาสน์ อยู่ที่วัดพระเชตุพน เป็นพระปางไสยาสน์ที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย และอีกองค์หนึ่งทรงสร้างไว้ที่วิหารวัดราชโอรส และสร้างพระพุทธรูปปางเก่าและใหม่รวม ๔๐ ปาง

๒. การพระปริยัติศึกษา ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณ ส่งเสริมการศึกษา เรียนพระปริยัติธรรม ภิษุสามเณรได้สนองพระราชศรัทธา เมื่อได้รับความร่มเย็นจากพระจริยาวัตรของพระองค์เช่นนี้ ทำให้พระภิษุสามเณรมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ตามบันทึกของชาวยุโรปว่า ในกรุงเทพฯ มีพระภิษุสามเณรประมาณหมื่นรูป ทั่วราชอาณาจักรมีประมาณแสนรูป

๓. การสร้างพระไตรปิฎก มีถึง ๕ ฉบับ คือ ฉบับรดน้ำเอก ฉบับรดน้ำโท ฉบับชูปย่อ และ ฉบับอักษรรามัญ สร้างด้วยฝีมือปราณีต ตรวจสอบอักษรพยัญชนะอย่างถี่ถ้วน พระองค์เห็นว่า พระไตรปิฎกเป็นภาษาบาลีและเป็นอักษรขอม จึงมีพระราชประสงค์จะให้แปลเป็นภาษาไทย จึงโปรดให้วางฎีกาพระสงฆ์ ที่จะถวายเทศน์เราจึงได้คัมภีร์พระไตรปิฎกเป็น อักษรไทยกันมาก

✦ สมัยรัชกาลที่ ๔ (พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๑๑)

พระราชกรณียกิจของพระองค์ในด้านศาสนา สรุไปได้ดังนี้

๑. การก่อสร้างและบูรณะวัด พระอารามหลวงที่ทรงสร้างใหม่ในกรุงมี ๕ พระอาราม คือ วัดบรมนิวาส ทรงสร้างเมื่อยังผนวชอยู่ วัดโสมนัสวิหาร วัดปทุมวนาราม วัดราชประดิษฐ์มหาสิมาราม และวัดมกุฏกษัตริยาราม ทรงบูรณะวัดอีก ๒ วัด คือ วัดสระเกศ กับวัดอรุณราชวราราม และบูรณะเจดีย์หลายองค์ เช่น พระสมุทระเจดีย์ พระพุทธรูปบาท และพระปฐมเจดีย์ เป็นต้น

๒. กำเนิดประเพณีมาฆบูชา ทรงพิจารณาว่าวันมาฆบูชา เป็นวันสำคัญวันหนึ่งทางพระพุทธศาสนา จึงสมควรจะให้มีการประกอบพิธีบำเพ็ญกุศลขึ้น เช่นเดียวกับที่ รัชกาลที่ ๒ โปรดให้จัดพิธีบำเพ็ญกุศลเนื่องในวันวิสาขบูชา ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔ เป็นครั้งแรก และโปรดให้ทางราชการถือเป็นกำหนดตลอดมา ต่อมาวัดอื่นๆ ทั่วราชอาณาจักรได้จัดขึ้นเช่นกัน จึงได้ปฏิบัติสืบมาจนตราប់ทุกวันนี้

๓. สร้างซ่อมพระไตรปิฎก พระองค์โปรดให้ตรวจสอบจำนวนพระไตรปิฎกในหอพระมณเฑียรธรรม

ปรากฏว่าคัมภีร์หายไปจากบัญชีหลายเล่ม จึงโปรดให้สร้างฉบับที่ขาดหายไปจนครบ และโปรดให้สร้างพระไตรปิฎกฉบับใหม่อีกฉบับหนึ่ง มีชื่อว่า ฉบับล่องชาด

๔. บำรุงพระพุทธศาสนานิกายมหายาน เนื่องจากมีพระภิกษุที่นับถือพระพุทธศาสนานิกายมหายานอพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารหลายครั้ง เช่น องเชียงซุน เข้ามาในสมัยกรุงธนบุรี องเชียงสือ เข้ามาในรัชกาลที่ ๑ กลุ่มชาวญวนเข้ามาในรัชกาลที่ ๓ เป็นต้น แต่ละครึ่งได้มีพระญวนเข้ามาด้วย สมัยรัชกาลที่ ๔ ทรงผนวชอยู่ ได้เคยเสด็จไปมาหาสู่กับพระญวนบ่อย ๆ จนทรงคุ้นเคย เมื่อพระองค์ได้เสวยราชสมบัติ จึงได้โปรดให้นิมนต์พระญวนมาทำพิธีกึ่งเด็กเป็นครั้งแรก และเมื่อญวนที่มาตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณริมคลองผดุงกรุงเกษม ได้สร้างวัดขึ้น ได้พระราชทานนามว่า “วัดสมณานัมบริหาร คือ วัดญวนสะพานขาว นิกายนี้จึงเจริญสืบต่อมา

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลาง

รัชกาลที่ ๕ – รัชกาลที่ ๘

✦ สมัยรัชกาลที่ ๕

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระชนมายุครบ ๒๐ พรรษา พระองค์ได้เสด็จออกผนวช ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อวันที่ ๒๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๑๖ โดยมีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เมื่อครั้งยังดำรงพระยศเป็น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นบวรรั้งศรีสุริยพันธ์ เป็นพระราชอุปัชฌายะ พระองค์มีพระราชกรณียกิจ ด้านศาสนา คือ

๑. การสร้างและบูรณะวัด พระองค์ทรงโปรดให้สร้างวัดราชบพิธ เป็นวัดประจำรัชกาล และวัดเทพศิรินทราวาส และวัดเบญจมพิตร ส่วนหัวเมืองไว้ เช่นที่ เกาะสีซัง มีวัดอัษฎางคนิมิตร และวัดจุฬาทิศราชธรรมสภา และวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ ที่บางปะอิน และได้ทรงบูรณะพระอารามต่าง ๆ ทั้งในกรุงและนอกกรุงอีกมากมายทั้งองค์พระปฐมเจดีย์ด้วย

๒. ให้วัดเป็นโรงเรียน เนื่องจากในสมัยนั้นโรงเรียนยังไม่แพร่หลายและมีพ่อแม่ได้นำลูกไปฝากวัดเพื่อให้เล่าเรียน จึงโปรดแต่งตั้งพระราชอาคันตุกะ พระครูฐานานุกรม เปรียญ อันดับ ให้เป็นครูวันละ ๕ รูป เป็นอย่างน้อย ทั้งพระอารามหลวงและอารามราษฎร์ ถ้าไม่มีพระสงฆ์ จะใช้คฤหัสถ์เป็นครูได้ จะพระราชทานเงินเดือนให้ เนื่องจากพระองค์เห็นความสำคัญในการเรียน จะเป็นคุณประโยชน์ที่จะเรียนพระไตรปิฎกต่อไป เพื่อเป็นการเกื้อกูลพระศาสนา ถ้าเป็นคฤหัสถ์จะได้เป็นกำลังแก่ทางราชการ

๓. มหาวิทยาลัยแห่งแรกของไทย พระองค์ทรงมุ่งหวังที่จะขยายการศึกษาของชาติให้กว้างขวางยิ่งขึ้นกว่าเก่า

✦ สมัยรัชกาลที่ ๖ ถึงรัชกาลที่ ๘

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ได้โปรดเกล้าฯ ให้ใช้ พุทธศักราช (พ.ศ.) แทนรัตนโกสินทรศก (ร.ศ.) ตั้งแต่ วันที่ ๑ เมษายน ๒๔๕๖ ดังนั้นวันที่ ๑ เมษายน จึงเป็นวันขึ้นปีใหม่ ในครั้งนั้น ได้มีเพลงมีเนื้อร้องว่า

"วันที่หนึ่ง เมษายน ตั้งต้นปีใหม่..." สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงริเริ่มการศึกษาพระปริยัติธรรมขึ้นอีกหลักสูตรหนึ่ง เพิ่มเติมจากการสอนบาลีสนามหลวง เรียกว่า นักธรรม โดยมีการสอบครั้งแรกเมื่อเดือนตุลาคม ๒๔๕๔

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๕ ได้พระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้จัดระเบียบสมณศักดิ์ใหม่ โดยแยกสมณศักดิ์ออกเป็น ฝ่ายฐานันดร และฝ่ายตำแหน่ง ฝ่ายฐานันดรคือยศจัดเป็น ๒๑ ชั้น ตั้งแต่สมเด็จพระมหาสมณ ไปจนถึงพระพิธิธรรม ดังนี้

สมเด็จพระมหาสมณ สมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะชั้นที่ริฎบัตร์ พระราชาคณะชั้นธรรม พระราชาคณะชั้นเทพ พระราชาชั้นราช พระราชาคณะชั้นสามัญ พระครูสังฆปาโมกข์หัวเมืองนิตยภัต ๑๒ บาท และพระบาเรียน ๙ ประโยค พระครูนิตยภัต ๘ บาท และพระบาเรียน ๘ ประโยค พระครูนิตยภัต ๖ บาท และพระบาเรียน ๗ ประโยค พระครูเจ้าคณะรองหัวเมือง พระครูเจ้าคณะแขวงมีราชทินนาม พระครูปลัดและพระบาเรียน ๖ ประโยค พระครูวินัยธร พระครูวินัยธรรมและพระบาเรียน ๕ ประโยค พระครูคู่สวด และพระบาเรียน ๔ ประโยค พระปลัดของพระราชาคณะสามัญและพระบาเรียน ๓ ประโยค พระครูรองคู่สวด พระครูสงฆ์และพระผู้อุปการะโรงเรียนหนังสือไทย พระครูเจ้าคณะแขวงไม่มีราชทินนาม พระครูสมุห์พระครูใบฎีกา พระสมุห์และพระใบฎีกา พระฐานานุกรมเจ้าอธิการและพระอุปัชฌาย์ พระอธิการ พระพิธิธรรม ฝ่ายตำแหน่ง จัดเป็น ๑๑ ลำดับ คือ สกลสังฆปริณายก มหาสังฆปริณายกหรือเจ้าคณะใหญ่สังฆนายก หรือเจ้าคณะรอง เจ้าคณะมณฑลและคณาจารย์เอก รองเจ้าคณะมณฑล เจ้าคณะเมือง เจ้าคณะแขวงในกรุงเทพฯ ปลัดและคณาจารย์โท รองเจ้าคณะเมือง เจ้าคณะหมวดในกรุงเทพฯ และคณาจารย์ตรีรองเจ้าคณะแขวง เจ้าอาวาสและอาจารย์ใหญ่ รองเจ้าอาวาสและอาจารย์ของ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ได้โปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐจบละ ๔๕ เล่ม พระราชทานไปยังต่างประเทศด้วย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ มีสาระที่สำคัญคือ จัดการปกครองสงฆ์ให้อนุโลมตามระบอบการปกครองบ้านเมืองเท่าที่ไม่ขัดกับพระธรรมวินัย

สรุปแล้วคณะสงฆ์ไทย เป็นลัทธิหินยานแบบเถรวาท ยึดถือ พระธรรมวินัย อันเป็นพุทธบัญญัติ มีพระมหากษัตริย์เป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก พุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทยตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี จนถึงปัจจุบัน

❖ รัชกาลที่ ๙

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เสด็จขึ้นครองราชย์ในระยะเวลาที่ประชาธิปไตยกำลังก้าวหน้า พ.ร.บ. คณะสงฆ์ ๒๔๘๔ ซึ่งเป็น พ.ร.บ. ประชาธิปไตย ฟังจะใช้เวลาได้ ๔ - ๕ ปี การคณะสงฆ์ดูเหมือนเป็นเอกภาพพอสมควร แม้จะมีคลื่นใต้น้ำอยู่บ้างในบางแง่แต่ก็เกิดจากผู้มีกใหญ่หรือยึดมั่นในทิวของคณะเท่านั้น

เสด็จออกผนวช

รัชกาลที่ ๙ ได้เสด็จออกผนวชเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๙ ประทับ ณ วัดบวรนิเวศเป็นเวลา ๑๕ วัน นับเป็นกษัตริย์องค์ที่ ๔ ที่เสด็จออกผนวชขณะที่ครองราชย์สมบัติอยู่ พระองค์ได้โปรดให้ จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีเข้าเฝ้าเมื่อวันที่ ๑๒ กันยายน พ.ศ. ๒๔๙๙ และทรงแจ้งพระราชประสงค์ให้ทราบซึ่ง

นายกรัฐมนตรีได้แสดงความโสมนัสเป็นที่ยิ่งต่อพระราชประสงค์นี้คณะรัฐมนตรีจึงมีมติแต่งตั้งกรรมการขึ้นคณะ
หนึ่งมีพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์เป็นประธานองคมนตรีเป็นประธาน เพื่อดำเนินการให้เป็นไปตาม
พระราชประเพณี

วันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ พระองค์ได้มีกระแสพระราชดำรัสแก่ประชาชน มีความตอนหนึ่งว่า...
อันพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาประจำชาติของเรา ตามความอบรมที่ได้รับมาที่ดี ตามศรัทธาส่วนตัวของ
ข้าพเจ้าก็ดี นับเป็นศาสนาหนึ่งที่มีคำสั่งสอนที่ชอบด้วย เหตุผล ข้าพเจ้าเคยคิดอยู่ว่า ถ้าโอกาสอำนวยก็น่าจะได้
อุปสมบทในพระศาสนาตามประเพณีสักเวลาหนึ่งซึ่งจักเป็นทางสนองพระเดชพระคุณราชบุพการีตามคตินิยมอีก
โสดหนึ่งด้วย

วันที่ ๒๓ ตุลาคม เวลา ๑๔.๐๐ จึงเสด็จไปยังพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยมีสมเด็จพระ
สังฆราชวชิรญาณวงศ์ เป็นพระราชอุปัชฌายะ สมเด็จพระวันรัต (ปลด) วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เป็น
พระอนุสาสนาจารย์ และพระศาสนโสภณ (จวน) วัดมกุฏฯ เป็นพระกรรมวาจาจารย์ เสร็จพระราชพิธีเมื่อ เวลา
๑๗.๔๕ น. ทรงได้รับพระฉายานามว่า “ภูมิพล” และได้ทรงลาผนวชเมื่อวันที่ ๕ พฤศจิกายน ๒๔๙๙ เวลา
๑๐.๑๕ รวมเป็นเวลาได้ ๑๕ วัน